

DR. IMRE OTTÓ:

**A KÖZPONTI TERVSZERŰ IRÁNYÍTÁS (TERV)
ÉS PIACI SZABÁLYOZÁS (PIAC)
SZINTÉZISÉNEK GAZDASÁGELMÉLETI HÁTTERE**

I. A szocialista gazdaság működési modelljére, a központi tervszerű irányítás (a terv) és a piaci szabályozás (piac) kapcsolatára vonatkozó nézetek

Az alapvető termelési viszonyokat konkrétan kifejező gazdasági modellek elemzése a szocializmus politikai gazdaságtanának legfontosabb feladatai közé tartozott a közelmúlt évtizedeiben, s az most is. A gazdasági működés elveit állandóan szembesíteni kell a fejlődés szükségleteivel s folyamatosan új megoldási modelleket kell kidolgoznia, ennél fogva a modell problémakörének jelentős pályafutása nem véletlen, hanem törvényszerű jelenség.

A „modell” kifejezésnek két külön jelentése is megkülönböztethető a politikai gazdaságtanban. Modell alatt egyfelől olyan absztrakt gondolati konstrukciót értünk, amely egyszerű módon mutatja a népgazdaság, esetleg annak egy része működését, illetve növekedését, másfelől érteni kell továbbá alatta a népgazdaság szervezésének és működésének alapvető elveit egy meghatározott gazdasági rendszer keretein belül.¹ Az előbbi esetben inkább olyan közgazdasági elméleti modellekről van szó, melyeket matematikai eszközökkel szerkesztenek, s melyeknek tartalma számszerűleg is kifejezhető, az utóbbi esetben pedig inkább „irodalmi eszközökkel” körülírt „gazdasági modell”-ről beszélhetünk. Bár, amennyiben absztrakt gondolati konstrukciókat alkalmazni lehet minőséginek is nevezett kérdések hallatlanul gazdag szférájában és az emberek közötti gazdasági viszonyok jellege és azok befolyása a termelőerők fejlődésére is felírható függvény formájában, a két modell közötti különbség jórészt stiláris probléma marad. Ezért elfogadható Oskar Lange felfogása, aki nem korlátozza mennyiségi típusú összefüggésekre a modell alkalmazhatóságát és hangsúlyozza, hogy: „A gazdasági elméletek mindig megnevezik azokat a feltételeket, amelyek mellett az absztrakt törvények igazak és meghatározott módon összefüggenek. A gazdasági elméletben foglalt feltételek ilyen felsorolását nevezzük az elmélet *alapfeltételezéseinek*, ezeket az alapfeltételezéseket együttvéve pedig újabban *elméleti-gazdasági modellnek* nevezik.”² Ennek megfelelően lehet beszélni az újratermelési folyamat meghatározott modelljéről, vagy pl. a szabadversenyen alapuló kapitalizmus modelljéről, olyan tőkés termelési viszonyok absztrakt képéről, amelyeknél az összes tőkés a szabadverseny feltételei között működnek. Ebben az értelemben a „modell” szó használata indokoltnak látszik a gazdasági mechanizmus működésének megjelölésére, ha a gazdaság működése alapvető elveinek absztrakt ábrázolásáról van szó. A politikai gazdaságtan arra törekedett és törekszik, hogy minden társadalmi alaku-

¹ Włodzimierz Brus: A szocialista gazdaság működésének általános problémái. Közgazdasági-és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1966. 8. old.

² O. Lange: Politikai gazdaságtan. Budapest, 1965. 116—117. old.

lat számára általános elméletet teremtsen, amely absztrakt módon felöleli az alakulat teljes működési módját. Ez nem más, mint a *társadalmi alakulat gazdasági elmélete*. Ilyen, lényegében teljesen kidolgozott elmélet jelenleg a tőkés termelési módra vonatkozóan létezik, a szocializmust tekintve ez az elmélet jórészt csak kialakulóban van.

A szocialista társadalomalakulat gazdasági elméletének egyik jelentős és még ma is vitatott kérdése a tervszerűség és ártermelés, a terv és piac, pontosabban a központi tervszerű irányítás és a piaci szabályozás kapcsolata, általában a szocialista gazdaság működési módja, modellje, a tervszerű piacgazdaság kérdése. A szocialista gazdaság működési módjára vonatkozó intenzívebb elméleti munka, mely a szocializmust építő országok gazdaságirányítási reformjait megelőzte, feltételezte annak elismerését, hogy a társadalmi-gazdasági rendszer és a gazdasági, működési modell két különböző dolog, hogy a „szocialista gazdaság modelljei” esetében nem különböző típusú rendszerekről van szó, hanem *a szocialista típusú gazdaság működési elveinek több variánsáról.*

A szocialista gazdaság működésére vonatkozó nézeteket bizonyos történeti, logikai szempontok alapján csoportosíthatjuk: A) Marx és követőinek nézetei az októberi forradalmat megelőzően és közvetlenül a forradalom után. B) A huszas évek szovjet közgazdasági vitái. C) A szocializmusban érvényesülő gazdasági számvetésről szóló vita Nyugaton (főként a két világháború között). D) A szocialista ártermelésről az 1950-es években, majd a gazdaságirányítási rendszerekről a 60-as években kibontakozó és teljesen ma sem lezárt viták. Különböző időkben és különböző helyeken több tudományos csoport foglalkozott tehát a szocialista gazdaság működésének elveivel.

A) Marx, Engels műveiben nem lenne helyes a részmegoldásokat keresni. Figyelemmel kell lennünk azokra a körülményekre, melyek között a szocialista gazdaság működésére vonatkozó nézeteiket kifejtették. Egyfelől — mellékesen, a kapitalizmus törvényszerűségeinek elemzésekor, leggyakrabban a kapitalista termelési mód történetileg átmeneti jellegének kidomborítása alkalmával. Másfelől — az ideológiai harc programtézisek elemzésének időszakában. Így nézeteik a szocialista gazdaság működéséről nem rendszerezettek, ami azonban nem jelenti azt, hogy a ma vitatott kérdések szempontjából nem lehet levonni bizonyos hasznos következtetéseket: „Amikor Marx kimutatja, hogy a társadalmi munkamegosztás ösztönösen és drágán érvényesül, és hogy az egyes termékek előállításához szükséges egyéni ráfordítás az értéktörvény közvetítésével határozódik meg társadalmilag szükséges mértékűvé; többször szembeállítja ezt az ex post szabályozó formát a termelési eszközök társadalmi tulajdonán alapuló gazdaságban megvalósuló tudatos ex ante szabályozással.”³ Marx azokról, akik a munka manufaktúra-szerű megosztását ünneplik, de a társadalmi termelési folyamat tudatos társadalmi ellenőrzését és szabályozását szentségtörésnek tartják, így ír: „Nagyon jellemző, hogy a gyárrendszer lelkes apologetái a társadalmi munka általános megszerzése ellen nem tudnak súlyosabb dolgot mondani, mint azt, hogy az egész társadalmat egyetlen gyárrá változtatná”.⁴

Az első iránymutatás, amely a tőkés termelési mód marxi elemzéséből ered és amely a szocialista gazdaság működésére vonatkozik, így fogalmazható meg tömören: *a társadalmi munkamegosztást közvetlenül ex ante szabályozzák.*

A dolog természetéből adódik viszont, hogy ha a szocialista társadalom közvetlen módon fogja elosztani a társadalmi munkát a különféle felhasználási lehetőségek

³ W. Brus: Im. 24—25. old.

⁴ Marx: A tőke I. Bp., 1961. 334. old.

között, akkor kénytelen lesz közvetlenül előre meghatározni a termékegység előállításához szükséges társadalmi munkaráfördítést. Engels véleménye szerint: „Mihelyt a társadalom a termelési eszközök birtokába lép, s azokat közvetlenül társadalmiasított formában használja fel a termelésre, mindenki munkája, bármely különböző is különlegesen hasznos jellege, eleve és közvetlenül társadalmi munkává lesz. A társadalmi munkának valamely termékben rejlő mennyiségét ekkor nem kell előbb kerülő úton megállapítani, a mindennapos tapasztalat közvetlenül mutatja meg, hogy átlagban mennyi szükséges belőle. A társadalom egyszerűen kiszámolhatja, hány munkaóra rejlik egy gőzgépből, az utolsó aratás egy hektárnyi búzájában, bizonyos minőségű posztó száz négyzetméterében. Eszébe sem juthat tehát, hogy a termékekben befektetett munkamennyiségeket, melyeket akkor közvetlenül és feltétlenül ismer; továbbra is egy csak viszonylagos ingadozó, elégtelen — azelőtt kisegítő eszközként elkerülhetetlen — mértékben egy harmadik termékben, nem pedig természetes, megfelelő, abszolút mértékükben az időben fejezze ki... Az emberek igen egyszerűen fogják mindezt elintézni a híres nevezetes érték közbejötté nélkül”⁵

A második lényeges iránymutatás a szocialista gazdaság működésével kapcsolatban ugyancsak tömören fogalmazva így szól: *közvetlenül meghatározzák az egyes termékek előállításához szükséges fajlagos eleven- és holtmunka-ráfördítést.*

A további iránymutatás szempontjából igen érdekes és fontos számunkra az, amit Engels a jövő társadalmi tervével kapcsolatban ír. Azt hangsúlyozza, hogy a tervet (miből mennyit termeljünk) „...végeredményben a különféle használati tárgyak hasznosításai (Nutzeffekte) fogják meghatározni, amelyeket egybevetnek egymással és az előállításukhoz szükséges munkamennyiségekkel.”⁶ Mivel előtérbe kerül a társadalmi szükséglet közvetlen kielégítése, a használati érték hangsúlyozott szerepkörben lép fel. Erre utalnak egyértelműen Marx következő szavai: „...egy eljövendő társadalomban... nem a termelési idő minimuma határozza majd meg a használatot hanem a tárgy hasznosságának a foka fogja meghatározni a termelésre szentelendő, időt”.⁷ Figyelembe véve tehát egyfelől a társadalmi munkamegosztás, valamint a termékegység előállításához szükséges munkaráfördítés közvetlen szabályozását, illetve az utóbbi meghatározását, másfelől a használati érték új szerepét, a szocialista gazdaságban szükséges a természetes mértékegységben való elszámolás. Ha figyelembe vesszük, hogy a szocialista gazdaság előtt álló problémák jelentős része makroökonomiai jellegű, akkor ismét a természetes mértékegységben történő számbavétel jelentőségéhez jutunk.

Az elmondottakból következő harmadik iránymutatás: *a természetes mértékegységben való tervezés és mérlegkészítés nélkülözhetetlen módszer.*

A szocialista gazdaság működésével kapcsolatban nagyon lényeges és ma is aktuális probléma a felhalmozási alap képzése és elosztása, a beruházási politika meghatározása, a központi és helyi döntések ésszerű kombinációjának kialakítása. E kérdéssel kapcsolatban Engels Dühringgel folytatott vitája tartalmaz útmutatást. Engels Dühringgel szemben, aki szerint — Lassalte nézetéhez hasonlóan — a teljes társadalmi terméket el kell osztani a társadalom tagjai között (ami nagyjából azt jelenti, hogy az egyes személyekre, a fogyasztó szuverénítására bizzuk a jövedelemelosztás feletti döntés jogát a fogyasztás és az akkumuláció irányának meghatározásában), így ír: „A társadalom legfontosabb progresszív funkcióját, a felhalmozást

⁵ F. Engels: Anti-Dühring. Bp., 1950. 320—321. old.

⁶ Engels: Anti-Dühring. Dietz Verlag. 1948. 368. old. németül.

⁷ Marx és Engels Művei 4. köt. Kossuth, 1959. 89. old.

elvonják a társadalomtól és egyesek kezébe és önkényére bizzák. Az egyesek azt tehetik jövedelmeikkel, amit akarnak, a társadalom a legjobb esetben olyan gazdag vagy olyan szegény marad, mint volt. A múltban felhalmozott termelési eszközöket csak azért központosították tehát a társadalom kezében, hogy az összes, a jövőben akkumulált termelési eszközök ismét az egyesek kezében forgácsolódjanak szét. Saját előfeltételeiket arcul ütik, merő képtelenséghez érkeztek el.”⁸

A félre nem érthető iránymutatás megfogalmazása kézenfekvő: *a társadalom kezében összpontosul a felhalmozási alap képzési és felhasználási módja fölötti döntés joga.*

Végül fontos még kiemelni azt az iránymutatást, amely a nemzeti jövedelem egyének között felosztható részének elosztási elvére vonatkozik. A szocializmusban, amely a kapitalizmusból éppen csak hogy kinőtt, s még magán viseli a kapitalizmus „anyajegyeit”, *a munka szerinti elosztás elve érvényesül.* Ezt Marx mint ismeretes „A göthai program kritikája”-ban világosan kifejtette, későbbiekben pedig Lenin az „Állam és forradalom” c. művének V. fejezetében továbbfejlesztette.

A fenti kiemelt jellemzők alapján többé-kevésbé világosan kirajzolódik a szocialista gazdaság általános karakterisztikája: *a szocialista gazdaság központilag tervezett közvetlenül irányított modern természetes gazdaság, amely teljesen ellentétes a kapitalizmussal, amelyben az értéktörvény ösztönösen és utólag szabályozza a társadalmi termelés alapvető folyamatait.*

Azok a sajátos feltételek, melyek közé Szovjet-Oroszország az Októberi Forradalom győzelme után került, olyan helyzetet teremtettek, amelyben sok előzőleg megfogalmazott elméleti elképzelést a gyakorlat próba alá vetett. A hadikommunizmus időszakát vehetjük: úgy is, mint az első nagy kísérlet a szocialista gazdaság egy konkrét, élő modelljét illetően. A hadikommunizmusban az a szocialista gazdaság, melynek általános karakterisztikája a megfogalmazott jellemzők alapján korábban csak kirajzolódott, most konkrét formát öltött a kialakult gyakorlat révén. Ebben az időszakban a nagyvállalatok zömét már államosították, ennélfogva ezekben az években állta ki a gyakorlat próbáját a szocialista gazdaságirányítás sok elméleti tétele és gyakorlati módszere. Nyomatékosan hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a hadikommunizmust nem eleve azért „hozták létre”, hogy a szocialista gazdaság működésére vonatkozó korábbi és korabeli elveket kipróbálják, hanem az *adott feltételek között elkerülhetetlenül kialakult s ami viszont lehetőséget adott bizonyos elvek gyakorlati kipróbálására.*

Lenin látta az okok specifikumát, a hadikommunizmust nem a fejlődés normális szakaszának tekintette. „Mindazonáltal megengedhetőnek tartott egy olyan gondolatot, hogy ez a különös helyzet több is lehet, mint egy epizód. A forradalom vívmányainak megvédése érdekében az összes erők mozgósításához vezető intézkedések olyan jelleget ölthetnek, amitől visszatérni nem lehet, tehát az, ami a gazdasági előfeltételek megfontolt elemzése mellett lehetetlennek látszott — közvetlen ugrás a termelés és a javak elosztásának szigorúan kommunisztikus szervezetébe — valósággá válhat. Természetesen ilyen felfogás mellett az áru- és pénzviszonyt szükséges rossznak tekintették, amitől az első adódó alkalommal meg kell szabadulnia. A hadikommunizmus ilyen lehetőségnek tűnt, amit ki szerettek volna használni.”⁹

A NEP időszakának gazdasági gyakorlata szintén a valós feltételeket akceptáló bizonyos elvekre épült, s ezekhez az elvekhez kapcsolódó lenini gondolatok, a gya-

⁸ F. Engels: Anti-Dühring. Bp., 1950. 323. old.

⁹ W. Brus: Im. 33—34. old.

korlat maga gazdagították elsősorban a szocialista gazdaság működésére vonatkozó marxi, engelsi nézeteket. A szocialista szektor irányítása vonatkozásában talán az a legjelentősebb, hogy a népgazdaságnak ebben a szférájában *elismerték az érték-törvénynek* a hatását. A kapcsolat piaci formáját az állami szektoron belül is elismerték. Hivatkozhatunk az OK/b/P-nek 1921. decemberében megtartott XI. oroszországi konferenciájára, amely feladatul tűzte ki, hogy „...a piac létezéséből kiindulva és *a piac törvényeivel számolva* (kiemelés tőlem — I. O.) uralni tudja a piacot és a piaci folyamat pontos számbavételére épült, jól átgondolt, következetes gazdasági intézkedések révén kezébe vegye a piac és pénzforgalom szabályozását”¹⁰ Ennek a felismerésnek a jelentősége mindenekelőtt a vállalat népgazdasági szerepéről alkotott elképzelésekben mutatkozott meg. Az OK/b/P XII. kongresszusa határozatának negyedik pontja világosan leszögezi: „Az állam a fő termelési és közlekedési eszközök tulajdonosa. Az egyes gazdasági hivatalok és ezeken belül az egyes szervek, intézmények és egyesületek (trösztök) az államgazdaság rájuk bízott részlegeit az önállóság azon határain belül igazgatják, amelyeket *a gazdálkodásnak a jelenlegi piaci feltételek közötti követelményei szabnak meg* és amelyeket felülről, vagyis felettes állami szervek határoznak meg... Az állami ipar nagy részét trösztök, vagyis széleskörű autonómiát élvező egyesületek formájába szervezzük, amelyek a piacon szabad cserét folytató gazdasági vállalatokként működnek”.^{10/a} Alapvető jelentőségűnek kell tekinteni, hogy a *bővített újatermelés kérdésének megoldása a központi intézményekből jelentős részben a trösztökhöz és vállalatokhoz kerültek*. A vállalatok jövedelemelosztási rendszerével kapcsolatban Lenin a „Kereskedelmi jellegű munkaszervezés” c. megíratlan cikkének vázlatában az állami vállalatokról szólva megjegyzi: „Kifizetődőnek kell lennie”. Felvázolja az áru értékének sémáját (c + v + m), ahol az m-et két részre osztja: felhalmozásra és az állam eltartására. A vállalat itt nem olyan egység, amely az egész termékmennyiséget beadja a „közös fazék”-ba és ahonnan szükségleteinek és rámenőségének megfelelően részesül, hanem, amely az elhasznált álló- és forgóeszközök pótlásán túl az árban még nyereséget is realizál, a nyereségen pedig osztozik az állam és a vállalat, miközben a vállalat tartja el az államot és nem fordítva. Ebben az időszakban hangzott el Lenin felhívása is: tanuljunk meg kereskedni. Ez a felhívás nem az akkori idők „batyuzóinak”, hanem a szocialista vállalatoknak, azok vezetőinek szólt.

Témánk szempontjából a legjelentősebb az, ahogyan akkor megközelítették a terv és a piac viszonyának kérdését. *A piacot*, a kereskedelem intenzív fejlesztését akkor *nem tekintették a tervszerű gazdálkodás ellentétének*. Lenin megértette, hogy *a piaci kapcsolat formája a faluval a tervszerűséget az ösztönösség veszélyével fenyegeti* a kisártermelés nagy súlya és a szocialista ipar gyengesége miatt, azonban a veszély elleni harc eszközeként nem az áru-pénzviszony megbénítását tartotta, hanem ezen viszony leigázását; pontosabban az áru-pénzviszonynak a szocializmus eszközeivé való átalakítását. Ennél fogva a kereskedelmi elszámoláson alapuló vállalati önállóság növekedése jelentősen megnövelte a népgazdasági tervezés szerepét. Figyelemre méltó, hogy az Állami Tervhivatal létrehozása egybeesik az új gazdaságpolitika bevezetésével. A jelen időszak gazdaságirányítási rendszere szempontjából különösen nagy értékű az a gondolat, melyet Lenin G. M. Krzsizsanovszkijhoz írt levele tartalmaz. Ebben a levélben Lenin hangsúlyozza: „az új gazdaságpolitika nem változtat az egy-

¹⁰ Az SZKP kongresszusainak és a Központi Bizottság plenumainak határozatai I. rész. Bp. 1954. 686. old.

^{10/a} Uo. 809—810. old.

séges állami gazdasági terven és nem lépi túl annak kereteit, hanem csupán megvalósításának módját változtatja meg”.¹¹ A XIII. pártkonferencián szó volt arról, hogy a szocialista építés sikere jelentősen attól függ majd mennyire sikerül megtanulnia a valóságban „az államgazdaság elemeinek összehangolását mind egymás közötti, mind pedig a piaccal való kölcsönhatásukban”.¹²

Lenin rendkívül dialaktikusan közelítette meg a tervet (mint minden mást), egyfelől hangsúlyozta, hogy a *terv tudományos előrelátás*, másfelől viszont az *aktív gyakorlati cselekvés vezérfonala is*. Tudományos prognosztizálás a terv összeállításakor mint követelmény párosult azzal a követeléssel, hogy az Állami Tervhivatalnak legyen törvényhozó funkciója. Lenin utolsó éveiben a terv tudományos és aktív szemléletét igyekezett az emberekbe beoltani.

B) A szocialista gazdaság működésére vonatkozó, a marxi, engelsi útmutatósokat alapul vevő és a szocializmus építésének konkrét gyakorlata során azokat meghaladó, felülmúló lenini gondolatvilág felvillantása után most a témánk szempontjából érdemes még érintenünk azt a vitát, mely Szovjet-Oroszországban a 20-as években zajlott le, s melyet különböző szerzők az utóbbi időben jórészt egybehangzóan (de nem minden esetben) interpretálnak.^{12/a}

Mivel a nézetek rendkívül széles skálán mozogtak, rendkívül árnyaltak, célszerű talán a keretet jellemezni a felfogások két végpontjának megragadásával. A kommunista közgazdászok véleményét fogalmazta meg Krzszisanovszkij, amikor hangsúlyozta: „Nem férhet kétség ahhoz, hogy a *tervszerűség elve minden szocialista építés alapvető mozzanata*” (kiemelés tőlem — I. O.) ..., hogy a nacionalizálás jelentősége „semmivé válnék, ha lemondanánk a tervgazdaság óvatos, de következetes és hajthatatlan megvalósításáról”.¹³ Ez a helyes nézet a közgazdászok jó részénél párosult apriorista elemekkel, előre elfogadott feltevésekkel, melyeket akkor nehéz volt megcáfolni. Ilyen feltevések: a szocializmus és az árutermelés ellentéte, a terv és mindenféle piac szembeállása. Jellemző volt az a meggyőződés, hogy a szocialista építés sikerei és a természetbeni elosztáson alapuló gazdasági rendszer kialakulása közötti kapcsolat elválaszthatatlan, hogy az újratermelés minden mozzanatát a legapróbb részletekig közvetlenül a terv határozza meg. Ezek a közgazdászok a piac szerepét az átmeneti időszakra, a többszektorúságra korlátozták. A hadikommunizmust ennek megfelelően úgy tekintették, amely alapelveiben nem téves nézeteken nyugodott, hanem a jövő anticipálása, a jövőnek a mába való előrehozása. Így a pénzrendszerre való áttérést taktikai visszavonulásnak tekintették, a tervgazdaságot pedig azonosították adminisztratív módszerek alkalmazásával. A másik végletet pedig a burzsoá közgazdaságtan képviselőinek nézetei jelentették, e nézetek elméleti fronton is megjelentek, s egyik-másik nem különbözött Mises álláspontjától (erről később). E közgazdászok a szocialista tervezéssel szembeni nézeteiket a legvilágosabban az 1922-ben kiadott *Ekonomicseszkroje Vozrezsgyénije* (Gazdasági Újjá-

¹¹ Lenin: Művei, 35. köt. Bp., 1956. 518. old.

¹² Az SZK/b/P kongresszusainak, konferenciáinak és a Központi Bizottság plénumainak határozatai I. rész. Bp., 1954. 929. old.

^{12/a} Brus és Liszicskin már idézett könyvén kívül a legjelentősebbek: Barla—Szabó Ödön: Az 1920-as évek gazdasági vitái a Szovjetunióban. Kossuth Kk., 1971; A NEP tapasztalatai a Szovjetunióban. Kossuth Kk., 1975. (szerzői munkaközösség könyve); A szocializmus politikai gazdaságtanának története. Kossuth Kk., 1975.) szerzői kollektíva munkája). „A szocialista tervezés” és „Az áru-pénzviszonyok és az értéktörvény” c. fejezetek.

G. J. Lapsina—D. V. Volovoj: Szocializmus és árúviszonyok. Kossuth Kk., 1974.

¹³ A szocializmus politikai gazdaságtanának története. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 133—135. old.

születés) c. folyóiratban fejtették ki. Jellemző e nézetekre „a tervezés objektív alapjainak tagadása a szocializmusban”.¹⁴ A piac legjelentősebb apologetája, a piac nélküli racionális gazdálkodás lehetetlenségét előadásában is bizonygató, Bruckusz¹⁵ volt. Bruckusz azt állította, hogy lehetetlen gyakorlatilag elkészíteni a népgazdaság fejlesztési tervét, mert a szocialista gazdaságnak „nincs semmiféle mechanizmusa ahhoz, hogy minden egyes termelési ágat és üzemet koordináljon a népgazdasággal”¹⁶, ilyen mechanizmus csakis a szabadpiaci lehet. Mások megfogalmazták a „Nem terv, hanem ösztönös piaci szabályozás” jelszavát. Saposnyikov szerint „az állam nem állapít meg semmiféle normát, nem dolgoz ki semmiféle tervet, hanem csupán követi a piaci árak útmutatásait, arra figyel, mit követel a piac”.¹⁷ Ezzel összefüggésben abban is reménykedtek, hogy a piac ösztönössége korlátozni fogja, majd végső fokon „elnyeli” a szocialista tervet.

A két véglet abban találkozik, hogy a tervszerűséget, a tervet (és az árutermelést, a piacot) egymással összeegyeztethetetlennek tartották, viszont ezt eltérő aprioritások alapján tették amennyiben a kommunista közgazdászok a tervszerűséget, a tervet, a tudatosságot — helyesen — a szocializmus nélkülözhetetlen vonásának tartva tagadták — helytelenül — az árutermelés tényét a szocializmushoz közeledvén, mert az az ösztönösséget, a spontaneitást jelentené, a burzsoá közgazdászok pedig a racionális gazdálkodás nélkülözhetetlen vonásának az árutermelést, a piaci döntéseket, a piaci értéktételek spontán automatizmusait vallva tagadták a tervgazdálkodást, a tervezést, mert annak piac nélkül nincs termelőágakat, üzemetek koordináló, ellenőrző mechanizmusa. *A két véglet szembeállításáért célszerű, mert így egy nyilvánvaló abszurditáshoz jutunk. Az abszurditás abban van, hogy az ellentétes nézetek a szocialista gazdaság tagadásában oldódhatnak csak fel, tehát a jelenkor valóságához képest egy teljesen irracionális esetben.* Ennélfogva viszont feltétlen utalnunk kell arra a körülményre, amely szerepet játszott abban, hogy mind az árutermelést, mind a tervezést egyszerre (bár eltérő csoportok) negatív módon közelítették meg. A baloldaliak részéről az árutermelés elutasítása azon a tényen is alapult, hogy a NEP időszakában az árutermelés megélénkülése a kisárutermelés, a kapitalizmus, s ezzel együtt az ösztönösség megélénkülését is jelentette, a burzsoá osztályálláspontot is képviselőknél a ellenesség pedig azon a gyakorlaton is alapult, hogy a tervezés folyamata elég erőteljesen a szocializmusért folytatott harc folyamata is volt, nem csupán idillikus dolgozószobai munka, mely során az objektív tudomány vitathatatlan igazságait alapul véve egyetértésben tervezik a jövőndő szocializmust.

A gazdaság működését jobbról megközelítő, az árutermelés, a piac, az ösztönösség szükségességét való nézetek legfeljebb addig „merészkedtek” el, hogy ha van terv, akkor az legfeljebb „előzetes anticipálása annak, ami az ösztönös szabályozás mellett post festum alakulna ki”,¹⁸ vagy másként fogalmazva a terv az értéktörvény sajátos eszköze csupán. A legjobb esetben is a tervezés azokat a feltételeket teremti meg, amelyeket az ideális verseny alakít ki. Tehát a piac valamiféle fétisizálása, a tervnél felsőbbrendűnek tekintése jellemzője ennek a megközelítésnek. A gazdaság

¹⁴ Uo. 134. old.

¹⁵ Bruckusz burzsoá ideológiája és magatartása külföldre történő emigrálása után még egyértelműbb lett, amikor folytatta a tervezés kérdéseinek „kutatását” és tagadta mind a tervezés lehetőségét a szocializmusban, mind pedig a tervmunka gyakorlati eredményeit a SZU-ban. Lásd: Im. 338. old.

¹⁶ Uo. 135. old.

¹⁷ Uo. 135. old.

¹⁸ Idézi Bucharint W. Brus a már idézett könyvének 69. oldalán.

működését „balról” megközelítő, a tervszerűség, a terv, a tudatosság nélkülözhetetlenségét valló nézetek pedig legfeljebb addig jutottak el, hogy elismerték (mindenekelőtt a NEP kezdeti időszakában) mindenféle tervezés előfeltételének a piacot, az önálló elszámolást. A tervezést erről az oldalról úgy tekintették, mint a piac feletti uralmat, ahol a piac alá van rendelve a tervnek. A sikeres tervezés akkori feltételeit is megfogalmazták: 1. Szilárd valuta megteremtése, 2. A hitel megszervezése. 3. Olyan anyagi alapok felhalmozása, amellyel manőverezni lehet. 4. A gazdaság szervezete bizonyos formáinak létezése. 5. Reális költségvetési tervek.

A terv és piac kapcsolatát „jobbról” vagy „balról” megközelítő nézetek közös vonása tehát, hogy ebben a kapcsolatban alapvetően az egymást kölcsönösen korlátozó viszonyt vallották. Nem kevés volt azonban azoknak a száma sem, akik a terv és a piac párhuzamos egymásmellettségét, sőt egymást erősítő kölcsönösségét hirdették. A többi között Krzsiszanovszkij a tervben két elvet, a kapcsolat két formáját juttatta kifejezésre: egyfelől az áru-pénz kapcsolatokat, másfelől a közvetlen tervszerű kapcsolatokat körét. Az a meggyőződés is jellemző volt, hogy kétféle módszer kell: a piac kipuhításának módszere és a speciális technikai—gazdasági elemzés adatainak a számbavétele. A kapcsolatok ily módon való felderítése biztosította, hogy *ne csak lássanak és manőverezzenek, hanem előrelássanak és igazgassanak*. Ezen az alapon fogalmazódott meg, hogy a tervezés nem egyszerűen csak a piac feletti uralom. Az a gazdaság tervszerű, „amelyben maximális mértékben kell kifejezésre jutnia a nyilvántartásnak, az előrelátásnak és azon kollektíva tudatos akaratának, amelynek az érdekeit képviseljük”.¹⁹ Nem lehet azonban egyetérteni olyan elhamarkodott és megalapozatlan kijelentésekkel, hogy „gazdaságunk fejlődésének sikerei egyenesen arányosak azzal, mennyire merészen és következetesen szerzünk érvényt az értéktörvény objektív követelményeinek. Amikor számoltak vele és felhasználták a népgazdaság irányításában, megvolt a siker. De ez a siker egyre kisebb lett, amikor megkíséreltük, hogy átugorjunk az áru- és pénzvizonyok széleskörű alkalmazásának szakaszát”. Ezzel összefüggésben érdemes talán utalni Raymond Aron francia polgári közgazdásznak az ipari társadalomról szóló előadásaira, melynek során a szovjet típusú és tőkés-nyugati típusú növekedési modellt elemezve egyáltalán nem veti el úgy a súlykot a szocialista iparosítás, a tervszerű növekedés kérdésében, mint Liszicskin. Ezt mondja: „Nyugaton egy bizonyos típus termeléséről mindig aszerint tértek át valamilyen más típusra, hogy mennyire telítődött valamilyen szükséglet. A tervszerű növekedés előnye vagy hátránya — ahogy akarjuk — az, hogy fennáll a lehetőség a sorrend, a viszony megfordítására a különböző iparágak fejlődése között”. Ezzel azonban át is térünk a szocializmusban érvényesülő gazdasági számvetésről, a szocializmus talaján szóba jöhető különböző megoldási lehetőségek célszerűségét mérlegelő nyugati vitára.

C) A polgári közgazdaságtan művelői amíg a szocializmus, mint valóság nem létezett, amíg a GOELRO-terv mint koncepció és mint tényleges gyakorlat nem funkcionált, nem igen beszéltek tervről. Marx—Engels nézeteit lekicsinyelték, nem replikáltak valük. Mises azonban, nyomban azt követően, hogy Oroszországban győzött a szocialista forradalom, tudományos kihívást intézett a termelőeszközök szocializálásával szemben.²⁰ Bizonyítani kívánta azt, hogy a tőkés magántulajdon és a szabadpiac a racionális gazdálkodás nélkülözhetetlen feltételei. Szerinte ahol nincs

¹⁹ Szocializmus politikai gazdaságtanának története. Kossuth Könyvkiadó, 1975. 138. old.

²⁰ Mises, L.: Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Gemeinwesen. Archiv für Sozialwissenschaften. 1920. április.

szabadpiac, ott nincs ármechanizmus, az utóbbi nélkül pedig nincs gazdasági kalkuláció. Továbbá a javak csereviszonyai csak ott alapozhatók meg, ahol magántulajdonban vannak a termelőeszközök; ennél fogva minden lépés, amely eltávolít a termelési eszközök magántulajdonától, egyben a racionális gazdálkodástól is eltávolít. Mises érdeme, hogy felhívta a figyelmet a gazdasági számvetés fontosságára a szocialista rendszerben. Ugyanis a gazdasági számvetés, mint a rendelkezésre álló eszközöknek alternatív felhasználási lehetőségei közti optimális gazdasági eredményt adó választás elvei és módszerei addig valóban nem vagy alig képezte megfontolások tárgyát. Mivel a határhaszon elmélet, a gazdasági jelenségeknek a fogyasztói szuverénitást elvén való magyarázata a két világháború között a polgáriaknál uralkodott, ezért érthető, hogy egyes marxista közgazdászok is azt igyekeztek bizonyítani, hogy a termelőeszközök szocialista tulajdona és a népgazdasági tervezés nincs ellentmondásban a határhaszon-iskola megközelítésében értelmezett racionális kalkulációval, vagyis, hogy a Parétó-féle optimum a szocializmusban is megvalósítható. Így a Mises kihívására adott választ a közgazdaságtan Lange—Lerner megoldásként tartja számon.²¹ Lange fejtegetésének lényege vázlatosan fogalmazva a következő: A termelési tényezőkkel való gazdálkodás problémájának megoldásához az árak nem szűkebb értelemben (mint tényleges cserearány a piacon két jószág között) szükségese-
sek, hanem általánosabb értelemben *mint a kiválasztási alternatívák mutatója*. Amelynek alapján ugyanis a termelési tényezőket elosztják — az ár, de ennek nem feltétlenül olyannak kell lennie, mint ami két tulajdonos közötti valóságos csere révén jön létre, hanem lehet kalkulációs ár, amelyiket a központi tervhivatal állapít meg. Ezek a kalkulált árak paraméteres jellegűek abban az értelemben, hogy a termelés vezetői (mint vállalatigazgatók) nem befolyásolhatják, hanem kalkulációs alapként diktáltak, tehát adottaknak kell tekinteni. Amennyiben bebizonyosodik, hogy ezek az árak nem tetszőlegesek, a probléma megoldottnak tekinthető. Így azokat a feltételezéseket kell „csupán” sorra venni, melyekből az árstruktúra objektív jellege adódik, s mely feltételezések a szocializmus elveivel nem ellentétesek. Ezek pedig: a) A fogyasztási javak piacán, a munkapiacra a kiválasztás szabad, így adott jövedelem mellett a fogyasztási javak árai szintén egyensúlyi árak. b) A társadalom tagjai közötti jövedelemelosztás elvei adottak, nem önkényesek a munkapiac létezése miatt. c) A termelés irányítóit meghatározott elvek szerint járnak el: egyrészt a termékegységre jutó átlagköltség minimálisra csökkentésének elve, másfelől az árral egyenlő határköltség megszabta termelismennyiség meghatározásának elve szerint, mely a helyettesítési határarányok kiegyenlítéséhez vezet. d) Bár a felhalmozási arányt a központ határozza meg, de az egyes termelőágazatok és vállalatok részese-
dését a „tőkéből” kamatlábakkal szabályozzák úgy, hogy a „tőke” kereslete és kínálata egyensúlyban legyen. Mindez természetesen azt is jelenti, hogy paradox módon a határhaszon-iskola talaján fogalmazódott meg a szocialista árképzés első koncepciója.

A szocialista árképzés „nyugati” vitája azonban ezzel nem zárult le mint hihetnénk, mert egyesek arra utaltak, hogy ami logikailag igazolható, annak gyakorlati alkalmazhatóságában még lehet jogosan kételkedni. Schumpeter azon vélekedésére, hogy ha a szocializmusban nem lenne alkalmazható a racionális kalkuláció, akkor a szocialista gazdaságnak össze kellene omlania, Hayek úgy válaszolt, hogy *nem*

²¹ Lange, O.: On the Economic Theory of Socialism Review of Economic Studies, 1936. október; 1937. február; Lerner A. P.: Economic Theory and Socialist Economy. Review of Economic Studies, 1936. október.

a tervezésről, hanem a sikeres tervezés lehetőségeiről folyik a vita. Szerinte csupán azt kell feltételezni, hogy egyébként változatlan feltételek mellett a termelés nagyobb lenne, ha a piaci ármechanizmus szabadon működhetne. Csakhogy ezzel azután a vita tudományos megalapozottságát illetően vetődhetett fel jogos kétség, miután a két világháború közötti válság éppen a Szovjetuniót kímélte, ahol a gazdasági növekedésen alapuló fölény szembetűnő volt a nyugati világ gazdaságával szemben.

Végeredményben a polgári közgazdaságtan a terv és a piac kapcsolatát illetően két táborra tagolódik: *a) Az egyik tábor szerint a terv és a piac összeegyeztethetetlen.* Lehet ugyan tervgazdaság, de ez rossz. Racionális gazdálkodás csak a piac esetén lehet a szocializmusban is (Mises); *b) A másik tábor szerint lehetséges a terv és a piac együttléte,* ésszerű gazdálkodás, de csak ha a terv tulajdonképpen lejátssza a piacot. Ez esetben a központi tervezőszervnek figyelembe kellene venni az összes kölcsönös népgazdasági összefüggéseket, megoldani pl. százezer egyenletet, amely ugyanennyi ismeretlent tartalmaz, ugyanakkor az összes adat mindig teljesen időszerű kellene legyen. Miután azonban ilyen típusú feltételek teljesülése nehezen elképzelhető, racionális szocialista gazdaság bár elképzelhető, de gyakorlatilag nem létezik.

Ezekre a problémákra reagálva Lange vetette fel, hogy lehetséges a racionális gazdálkodás úgy, hogy a lényeges összefüggéseket (pl. a felhalmozási arányt) a piactól függetlenül határozzák meg, tehát a terv nem anticipál. A termelés ez esetben nem a fogyasztók preferenciaskálája, hanem a központi tervező szerv specifikus preferenciaskálája szerint alakul. Ez persze azt is jelenti, hogy a „fogyasztó szuverenitása” és a „szabad választás” között különbséget lehet és kell tenni a fogyasztási cikkek piacán. Lehet olyan rendszer, amelyben a termelést, a termelési tényezőkkel való gazdálkodást azokkal a preferenciákkal irányítják, melyeket a központi tervezőszerv állapít meg, ugyanakkor a megtermelt fogyasztási javak elosztása a piaci árak alapján történik. Mivel azonban a Lange-féle modellben a központi tervezőszerv csak abban különbözik a piactól, hogy meghatározza a felhalmozás részarányát, és valóra váltja a jövedelemelosztás elveit, a többi funkciót tekintve csak a piacot helyettesíti, tehát egy konkurencián alapuló megoldás, ahol a termelés vezetői decentralizált döntéseket hoznak, Maurice Dobb, aki mint nyugati marxista határozottan a szocialista tervgazdaság mellett állt, azt vallotta, hogy ez a modell nem teremti meg a feltételeket a szocialista tervgazdaság fölénye kifejezésre juttatására, mert ez a gazdasági mechanizmus nem lesz más, mint a kapitalizmus utánzása a termelési eszközök társadalmi tulajdona lapján.²² Dobb tovább megy a centralizáció igenlése irányában. Indoklásából két dolog kiemelendő: *a) A decentralizált modell a fogyasztói szuverenitás elvének elismerésével függ össze,* viszont a fogyasztó gyakran nem viselkedik racionálisan. Továbbá a jövedelem bizonyos részét közös fogyasztásra kell fordítani, stb. *b) A döntést hozó alany számára a kiválasztásra váró alternatívák száma központi döntés esetén nem olyan végtelenül sok,* mint vallják sokan, s a tartalékok sem átcsoportosíthatók minden korlátozás nélkül, továbbá a függvények sem folytonosak teljes egészükben. A „diszkontinuitás”-nak számos forrása van (pl. szűk keresztmetszet előfordulása).

A szocialista országok önmagáért beszélő gazdasági tapasztalatai, valamint az állam megváltozott gazdasági szerepe a tőkés országokban azt eredményezte, hogy a háború utáni nem marxista nyugati irodalom már keveset foglalkozik a gazdaságosság lehetőségével a szocializmusban, inkább a számítások, irányelvek ilyen vagy más formája célszerű alkalmazásának kérdései iránt érdeklődik. A modern liberalizmus

²² M. Dobb: Teoria ekonomii a socializm. Varsó, 1959.

hívei egyre kevésbé kerülnek a tervezés szót, a konzervatívok pedig kevésbé nyilatkoznak gyalázkodóan róla. Gelbraith szerint a tervezéssel szembeni ellenszenv különben is eléggé rosszkor jött a technika, a tőke és az időigényesség miatt, melyeket tervezést ösztönző tényezőkként kezel. Megingatja azt a gazdasági feltevést, hogy az ember gazdasági tevékenysége fölött a piac uralkodik.

D) Végezetül szólni kell arról a szakasról, mely a marxi közgazdaságtan sajátos reneszánszát jelentette a szocializmust építő országokban. Ez az 50-es években a szocialista árutertermelésről szóló vitákkal vette kezdetét és a 60-as években megvalósuló gazdaságirányítási reformokkal folytatódott. Ennek az időszaknak a magam részéről három sajátosságát könnyen rögzíthetek: Egyrészt, hogy nehéz kiemelni bizonyos közgazdasági iskolákat, centrumokat, melyek tevékenységére visszavezethetők a szocialista gazdasági modellek mai konkrét megoldásai, ha csak ki nem emeljük Sztálinnak „A szocializmus közgazdasági problémái a Szovjetunióban” c. 1952-ben megjelent munkáját, amely hosszú időre meghatározta a szovjet közgazdászok és jórészt a szocializmust építő más országok közgazdászainak is az áru-pénzviszonyokra vonatkozó nézeteit, mely munka ugyanakkor egyben elméleti „frontáttörés”-nek is tekinthető. Másrészt, hogy az adott időszakra vonatkozó és még ma is létező nézetek, koncepciók valamiféle logikai és történeti csokorba szedése és kritikai elemzése átfogóan nincs meg még csak kísérlet formájában sem, hacsak Esze Zsuzsa „Érték- és árvíta” c. cikkét vagy Csikós-Nagy Béla „Szocialista árelmélet és árpolitika” c. könyvét nem tekintjük részben annak is. Annál több viszont azoknak a cikkeknek és könyveknek a száma, melyek bizonyos kérdéseket kiemelve vitatkoznak más szerzőkkel. Talán Sárközy István „Indirekt gazdaságirányítás — vállalati árutertermelés és a tulajdonjog” c. könyve az, amelyik a tulajdon, a gazdaságirányítás kérdéseiben eléggé széles körű történeti—logikai áttekintést nyújt. Harmadrészt, viszont ebben az időszakban jelent meg a legtöbb olyan munka, amely egyfelől a 20-as évek szovjet vitáit, másfelől az adott kérdésekben a nyugati vitát kritikailag is elemezte azzal a szándékkal, hogy a centrális gazdaságirányítás (benne az árrendszer) kritikai elemzése, az új irányítási rendszer keresése elméletileg is megalapozottabb legyen. Meggyőződésem, hogy ezen interpretációk, kritikai elemzések nélkül, ahogy ezek a szocializmust építő országokban konkrétan történtek, a jelenleg érvényben levő irányítási rendszerek kevésbé érthetőek meg, noha a gazdasági cselekvésekben jelentkező feszültségek a változás szükségességének elégséges magyarázatául szolgálhatnak.

A pénzvíta, értékvíta, árvíta végül is a direkt gazdaságirányítási rendszer vitájává vált, s ennek egyenes folytatása volt a gazdaságirányítási rendszer lényeges változtatására irányuló párttörekvés is. Ennek hatására a KB 1964 decemberi határozatát követően a KB Államgazdasági Bizottságának irányításával történő vizsgálat eredményeként megfogalmazták azokat a kiinduló irányelveket, melyek az 1968-as évi gazdaságirányítási reform alapját képezték. A reform azonban nem csupán „szakkérdés”, hanem általános politikai és társadalmi kérdés lett, tehát nem kizárólag a gazdasági emberek ügye, hanem az egész párté és népé.

Az adott témánk szempontjából itt most viszont éppen a „szakkérdés” oldal hangsúlyozása nélkülözhetetlen. Miután *egyértéris alakult ki az árutertermelés fennmaradásának szükségességében* azután a gazdasági mechanizmus alapjául csak az a feltételezés szolgálhatott, mely szerint: a) *népgazdasági tervezés és tervszerű irányítás nélkül nincs céltudatos gazdaságfejlesztés*; b) *a piaci mechanizmus működése és ellenőrző funkciója nélkül nincs racionális gazdaság szervezés*. A mechanizmus alapkoncepciója tehát elveti: a) azt, hogy a racionális gazdálkodás csak piac nélkül lehet, tervutasítás formájában; b) azt, hogy a terv feladata az anticipálása mindannak, ami egyébként is a piac hatására bekövetkezne. Közel áll a Lange-féle elképzeléshez,

de itt az anyagi ösztönzés nagy szerepet játszik. Hasonlít a jugoszláv gyakorlathoz, de mások bizonyos tekintetben az elvi alapok (pl. a szocialista tulajdon értelmezése). A terv megtartja primátusát, de a piaci mechanizmus is önálló mozgást végez. A terv primér, de a piac önálló, nem alkalmaznak tervutasítást. A gazdasági döntések is megkettőződnek, makro- és mikro döntésekre, mely racionálisnak tekinthető. Így a naturális szemléletű tervezés mellett egyre nagyobb jelentőséghez jut a korábbi gyakorlathoz képest az értékszéméletű tervezés. Ennek következménye lett az, hogy a terv és a piac kapcsolatának kérdése a gazdaságirányítási reformok után ismét felszínre került és újraéljük a különböző időpontokban és helyen lezajlott vitákat problémáikkal együtt, mely problémák megoldásának kontúrjai (bár nem teljes és végleges) egyre inkább elfogadható módon kirajzolódnak az elmélet és gyakorlat síkjain. Gyakorlatilag többé-kevésbé mindig is a terv és a piac szintetizálásáról volt és van szó, nem a tervnélküli piacgazdaságról vagy a piacnélküli tervgazdaságról. Ez utóbbinak a perspektívái gyakorlatilag inkább távoliaknak tekinthetők. Miután azonban az adott gazdaságirányítási rendszerünk a terv primátusán és a piac önálló aktív szerepén nyugszik, az egyik *legfőbb problémává, feladattá azoknak a transzmisszióknak a megteremtése lépett, melyek a terv és a piac helyes kapcsolatát biztosítják.* A naturális rendszer erősebb kritikája, a terv és a piac helyes kapcsolata megteremtésének a feladata pedig azoknál a szocializmust építő országoknál jelentkezett erőteljesebben, ahol egyfelől a fogyasztói ár eltérése az értéktől, másfelől a külkereskedelem részesedése a nemzeti jövedelemben jelentős. Magyarország mindkét vonatkozásban előljárt. Így a terv és a piac kapcsolatának magyarországi sajátosságai, az e téren jelentkező elméleti munka és gyakorlati tevékenység feltételeinkkel kapcsolatban állnak.

II. A központi tervszerű irányítás (terv) és a piaci szabályozás szintézisének gazdaságelméleti alapjai

Mik tehát azok a gazdaságtörténeti tapasztalati mozzanatok, közgazdasági elméleti megfontolások, melyek a központi tervszerű irányítás és a piaci szabályozás, a terv és piac, a tervszerűség és értéktörvény szintézisét indokolják? A teljességre való törekvés nélkül ezek az alábbiak: a) *Az állam gazdaságfejlesztő szerepe egyáltalán feltétele a gyors fejlődésnek, különösen a célratörő gazdasági tevékenységnek.* Ennek igazolódása visszavezethető egészen a tőkés állam gyárosokat „gyártó” protekcionizmusára. Mikor lenne szükség ilyen céltudatos gazdaságtervező tevékenységre, ha nem a szocializmus építésének olyan kerülményei között, amikor gazdasági elmaradásunk a fejlett tőkés országoktól még most is számottevő, évtizedekben is számolandó?

b) *Az állam gazdaságtervező és tervező tevékenysége az egységes állami tulajdon révén nem külső, hanem belső alanyi tevékenységnek tekinthető, tehát az a tevékenység a szocialista tulajdonnal adekvát.* Így a szocialista állam könnyebben, akadálytalanabban és teljesebben irányíthat. c) *A túlzott centralizáció révén viszont túl drágán, nagy áldozattal értünk el eredményeket a lehetőségekhez képest, ennél fogva meg kellett és meg kell keresni (a szocialista építés állandó, de bizonyos időszakokban különösen előtérbe kerülő feladata) a központi irányítás és a helyi kezdeményezés optimumát.* d) *A törvények követelményei általánosak, a népgazdaság fejlődését viszont sok objektív körülmény meghatározza konkrétan és messzemenően. A törvény tehát alaptendenciát határoz meg (a tervnek mindenekelőtt ezt kell rögzítenie), a fejlődés részleteiben, konkrét bonyolultságában a törvények szempontjából többé-kevésbé tág határok között indeterminált.* e) *A terv objektív szükségszerűségek*

kifejezője, de nemcsak az, a terv ugyanis csak többé-kevésbé fejezi ki a törvényeket, az adottságokat. Tehát ne tervezzünk meg bizonytalanul megvalósíthatót, s ne részletekbe menően. Tartalékkal tervezzünk és igazítsuk a tervet a valósághoz, ha tévedtünk. Az elmélet tehát túljutott mind a törvény, mint a tervfétisen. A lényeg: *a túlcentralizáltság nem akceptálható a törvények objektív jellege alapján.* f) Annak feltételezése, hogy nincsenek olyan erők, amelyek részletezett terv nélkül is a vállalatokat a népgazdaságilag legelőnyösebb tevékenységre ösztönzik, nem bizonyult valósnak. g) A szocialista gazdaság optimális működése nem tolnak ki arra az időszakra, amikor a tervezés korszerű módszereit kielégítő hatásokkal alkalmazhatók. Számolni kell a tervezés reális adottságaival. Bebizonyosodott, hogy a tervszerűség teljesebb biztosítása a központi tervezés javításával önmagában nem oldható meg, hogy a népgazdaság optimális funkcionálása nem kizárólag a népgazdasági tervezés, hanem a népgazdaság átfogóan értelmezett állami irányításának ügye. h) Az elemzések arra világítottak rá, hogy minél fejlettebb az ország, magasabb az életszínvonal, annál inkább van probléma a centrális irányítással. i) *Az árutermelés és a tőkés termelés két különböző dolog, hogy tehát az árukategóriák nem idegen testek a szocializmusban, hanem lehetséges árutermelés a szocializmus sajátos feltételein alapulva, ami azt is jelenti, hogy van szocialista piac.* j) Miután alapvetően egyetértés van az árutermelés fennmaradásának szükségességében, *a gazdasági mechanizmus alapjául csak az a feltételezés szolgálhat, amely szerint népgazdasági tervezés és tervszerű irányítás nélkül nincs céltudatos gazdaságfejlesztés, a piaci mechanizmus működése és ellenőrző funkciója nélkül viszont nincs racionális gazdaságszervezés.* k) Miután a szocialista árutermelésben objektíve léteznek piaci viszonyok, az állam piacellenes politikájából adódó hátrány lehetőségei nagyobbak, mint az előnyök. l) Arra a tézisre (sztálini), hogy az árutermelés összeegyeztethetetlen a kommunizmus építésének perspektívájával, azt lehet válaszolni, hogy valaminek az elhalásait általános szabályként annak kiteljesedése előzi meg. *Megszűnik az árutermelés, a terv és a piac egységének a problémája, ha pozitív funkcióinak tartalékai kimerültek.* A tapasztalatok, bizonyos elvi megfontolások alapján állítható, hogy itt még nem tartunk. m) A terv és piac sajátos kapcsolatának magyarországi gyakorlata és elmélete nem választható el attól a körülménytől, hogy az áraknak az értéktől való tartós, tömeges és nagymértékű eltérése hazánkban korábban elég jelentős volt és, hogy a külkereskedelemnek rendkívül nagy szerepe van és lesz. n) Végül utalnunk kell arra, *hogy a terv és piac szintézise,* mivel a köztulajdon uralmával és nem a magántulajdon tényével van dolgunk, *csak a tervkonformitás, s nem a piackonformitás alapján oldható meg.* Ezzel viszont eljuttottunk a miért gyakorlati és elméleti megfontolásaitól a *hogyan,* milyen módon kérdéséhez, melyet azonban itt nem célunk megválaszolni. De mindjárt adódik egy tartalmi kérdés is. Helyes-e a gazdasági reform vitáját és a megvalósuló gyakorlatot úgy feltüntetni, hogy az lényegében *a szocialista tervgazdaság vagy szocialista piacgazdaság alternatívája lenne?* Ez egyúttal *a piaci szocializmus elismerését* is jelentené. Ennek a szocializmusnak a képviselői főként Jugoszláviában, részben a cseheknél (Ota Sik), egészen elvétve nálunk is megtalálható. Az igazi alternatíva azonban a mi feltételeink között az árutermelés és a közvetlen termékcserre (naturálgazdálkodás) lehet. Gyakorlatilag mindig is a terv és a piac szintetizálásáról volt szó, semmiképp sem a terv nélküli piacgazdaságról, vagy a piac nélküli tervgazdaságról. A szocialista tervgazdasággal nem egyeztethető össze az árutautomatizmus, a piac ezen alapuló széles körű önműködő szabályozása. A szocialista gazdaság irányítása továbbá alapvetően különbözik a tőkés államok anticiklikus gazdaságpolitikájától, melynek a tőkés magántulajdon az éltető eleme, és amely a szabadpiaci konformitáson alapul.

A szocialista állam a társadalom tagjainak egyenlőségéből vezeti le a társadalmi hasznosság kritériumát, ezek vezérlik a tervezési, szabályozási és szervezeti rendszer alakításánál. Mindenekelőtt bizonyos társadalmi normákat kell érvényre juttatni (rendszeres gazdasági növekedés, teljes foglalkoztatottság, munka szerinti elosztás, társadalmi gondoskodás). De a tervszerű piacszabályozás számára is elfogadhatók a következők: a) Ha valamely cél indirekt szabályozóval is elérhető, ezt a szabályozási módot célszerű előnyben részesíteni a direkttel szemben. b) Ha valamely célt indirekt módon nem lehet megvalósítani, nem bizonyos, hogy a direkt szabályozó megoldást biztosít. Az állami szabályozásban bizonyos önmérsékletre szükség van. Meg kell jegyeznünk, hogy az MSZMP XI. kongresszusán a mechanizmust illetően viszont aláhúzták, hogy ha valamely indirekt szabályozóról kiderült, hogy nem jó, nem kell késlekedni a beavatkozással. Mindenesetre a konzisztencia valamennyi lehetséges mechanizmus változat hatékonyságának szükséges feltétele. A tervszerűen szabályozott piaci mechanizmusban a konzisztenciának a tervkoncepció alapján kell létrejönnie. A piacszabályozók átfogó rendszerét ennek megfelelően a tervkoncepcióból kell levezetni.

Д-р. Имрэ Отто:

ХОЗЯЙСТВЕННЫЕ, ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ФОНДЫ ЦЕНТРАЛЬНОГО
ПЛАНОМЕРНОГО УПРАВЛЕНИЯ (ПЛАНА) И РЫНОЧНОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ (РЫНКА)

(Резюме)

Статья разделяется на две части. а) В первой половине исторически анализируются те взгляды, касающиеся модел социалистического хозяйства, поближе связь центрального планомерного управления и регулирования рынка. б) Во второй анализируются те хозяйственные и теоретические соображения, суммирование опытов истории социалистического хозяйства которые принадлежат фонду модела нынешнего планомерного герулирования рынка.

Статье начинается анализом выражения «модела» в политэкономическом смысле, потом рядом анализирует те взгляды, которые содействовали на конкретные системы управления и планирования в различных периодах строения социалистического хозяйства. Сперва анализируются интерпретации и замечания взглядов классиков марксизма, потом следует ленинский анализ периода военного коммунизма и НЭП, подчеркивая суммируя диспуты 20-ых гг. в СССР. После этого автор делает ссылку на сущность «Мисеский вызов» и на ответ О. Ланге. Исторический обзор заключается в 1950-ых гг. краткой характеристикой периода критического анализа системы управления народным хозяйством и в связи социалистического товарного производства. Во второй половине статья в сущности суммируется теоретические выводы, как тезисы на основё исторического взгляда на прошлое.

Dr. Otto Imre

THE ECONOMIC THEORETICAL BACKGROUND OF THE SYNTHESIS
OF THE CENTRALLY PLANNED MANAGEMENT (PLAN)
AND MARKET REGULATION (MARKET)

(Summary)

The study is made up of two parts: a.) In the first part it looks back on those views which are connected with the functioning model of the socialist economy, more specifically the relation between centrally planned management and market regulation. b) In the second part, the summing up is taking place of those economic-theoretical considerations and socialist economic historical experiences, which serve as a basis for the today existing planned market regulatory model.

The study begins with a reference to the political-economic carrier of the term: "model" and procedes taking one by one those views which influenced the actually existing management, planning systems at the various stages of socialist constuction. The author begins the series of interpretations and critical remarks with the related views of classics of Marxim, followed by Lenin's analysis of war communism and NEP period, summing up the debates of the 1920's in the Soviet Union. After this, the article shortly refers to the essence of Mise's challenge and Oscar Lange's answer to this challenge.

The historical review ends with a short characterization of the period which began with the critical analysis of the socialist commodity production in the 1950's and continued with that of the system of economic management. In the concluding (second) part some theoretical lessons are put together which can be drown from this historical looking back.